

Posudok na habilitačnú prácu

Mgr. Miloslav Szabó, PhD.:

Kráska a zvrhlík. Rasa a rod v literatúre 19. a 20. storočia

Mgr. Miloslav Szabó, PhD. patrí na Slovensku i v zahraničí k etablovaným a uznávaným špecialistom zameriavajúcim sa na kritický výskum dejín antisemitizmu a katolicizmu. Predložená monografia tematicky nadväzuje na jeho doterajšiu bohatú publikačnú činnosť v podobe monografií, početných štúdií a článkov uverejnených doma i v zahraničí, postavených na rozsiahlej heuristike a inovatívnom výskume. Predložená publikácia predstavuje ďalšiu originálnu časť jeho uceleného vedeckého diela, ktoré vzbudzuje pozornosť na Slovensku a v zahraničí. Svedčí o tom nielen vedecký ohlas prác M. Szabóa, ale aj ocenenie mníchovského výskumného inštitútu Collegium Carolinum, ktoré mu pred dvomi rokmi udelilo cenu za „vynikajúcu vedeckú štúdiu z oblasti histórie a vied o literatúre a kultúre, zameranej na dejiny a kultúru Východnej Európy“. Mgr. M. Szabó ju získal za štúdiu „From Protests to the Ban: Demonstrations against the ‘Jewish‘ Films in Interwar Vienna and Bratislava“, publikovanú v prestížnom vedeckom časopise *Journal of Contemporary History* (2019, Vol. 54/1, 5-29).

Obzvlášť prínosný je komparatívny a inovatívny interdisciplinárny prístup M. Szabóa, ktorý sa výrazne prejavil aj v predloženej monografii. Ako historik a germanista v nej premyslene kombinuje koncepty sociálnych a kultúrnych dejín s metódami multimodálnej diskurznej analýzy rôznych typov dobových textových a vizuálnych médií (od literárnych diel cez publicistiku, filmové scenáre, až po vizuálne stvárnenia vrátane karikatúr). Sémantickú analýzu vybraných textov a vizuálnych obrazov hodnotí v kontexte vývoja ideí a ideológií, pričom ich zasadzuje do konkrétnych sociálno-politických rámcov a historických reálií. Tento prístup mu umožňuje odkrývať jednak sémantické vrstvy analyzovaných textov a vizualizácií, ako aj spôsoby ich šírenia, jednak otázky ich dosahu na recipientov a motivácií ich autorov. Práve sémantickou analýzou literárnych kliše a obrazov využívajúcich (najmä negatívne) stereotypy o rase a rode a ich transnacionálnom mediálnom šírení od konca 19. storočia do súčasnosti, odhaľuje spôsoby a príčiny ich hlbokého ukotvenia v kultúrach naprieč hranicami štátov a národných naratívov. Analýzy M. Szabóa pritom plne korešpondujú s najnovšími výskumami

a prístupmi zahraničných, najmä anglosaských výskumníkov, ako o tom svedčia aj odkazy v poznámkovom aparáte.

Pri analýze rasizmu je pre náš región vítaný jednak komparatívny prístup, jednak optika vied o kultúre. M. Szabó sa zaoberá kultúrnym transferom vzájomne prepojených rasových, etnických a rodových stereotypov v regióne strednej Európy. Ako autor sám uvádza (s. 18), jeho „knihá pristupuje k fenoménu rasizmu inak, než je v spoločenských a humanitných vedách bežné a zaužívané“. Na rozdiel od nich neanalyzuje rasizmus „ako svetonázor“ a „jeho nárok vystupovať ako exaktná veda o prírode a prirodzenosti“. Z hľadiska politických a každodenných praktík pokladá za oveľa prínosnejšie skúmať rasizmus „optikou vied o kultúre“ ako „obrazy odlišnosti“ a s nimi spojené emócie. Sústreďuje sa pritom na prepájanie a vrstvenie rasových predsudkov s kultúrnymi konštruktami ženskosti a mužskosti. Celkom nové v našom prostredí a odbornej literatúre je v tomto kontexte Szabóovo poukázanie na paralely násilného rasizmu a rasistických stereotypov v USA s nacistickým rasizmom v Nemecku.

Mgr. M. Szabó, PhD. odvážne poukazuje na „prieniky medzi rasizmom a rodovými stereotypmi, typické pre nemeckých literátov konca 19. a v prvej polovici 20. storočia“ a zároveň „ako sa odrazili v slovenskej a českej literatúre“ (s. 19). Z tohto pohľadu pristupuje kriticky aj k autorom, ktorí patria do kánonu národných literatúr, ako napr. Thomas Mann, Gustav Meyrink či zo slovenského jazykového prostredia Svetozár Hurban Vajanský, František Švantner a Ľudmila Podjavorinská. Na konkrétnych príkladoch ukazuje, ako sa v literatúre, umení a publicistike šírili a radikalizovali obrazy odlišnosti znázorňujúce inakosť Židov, v skratke vyjadrené metaforicky od „krásky“ k „zvrhlíkovi“, pričom táto zmena mala aj vnútornú rodovú dynamiku: na jednej strane premenu z „peknej cudzinky“ resp. „zvodnej orientálky“ na sexuálne neviazanú až zvrátenú Židovku, a na druhej strane, v podobe jej mužského protipólu, od sexuálne nespútaného promiskuitného židovského „zvrhlíka“ na násilného sexuálneho predátora. Mužská i ženská podoba boli pritom vykresľované ako nebezpečenstvo pre tzv. bielu rasu, ako „hrozba rasového miešania“, často prepojená s nacionalistickými ideológiami a rétorikou.

M. Szabó týmto spôsobom nemilosrdne odhaľuje antisemitské motívy a obrazy aj v dielach slovenských literátov, pokladaných za literárne i morálne authority. Je to nevďačná úloha, ktorá sa neraz stretáva s kritikou alebo odmietaním. Ako sa M. Szabó vyjadril v rozhovore o svojej

knihe,¹ jeho cieľom rozhodne nie je škandalizácia či obviňovanie literátov z rasizmu, ale poukázať na potenciál, ako sa môžu literárne obrazy stať nebezpečnými v šírení rasových predsudkov, a to aj „napriek antirasistickému zámeru autora“ – čo demonštruje na príklade románu Josefa Sekeru *Deti z hlinenej osady*, publikovanom po druhej svetovej vojne (M. Szabó tento román analyzuje v 4. podkapitole posudzovanej vedeckej monografie). Hoci môžu niektoré závery formulované v predloženej monografii vyznievať príliš zhustene a skratkovito, takže by čitateľ na niektorých miestach uvítal detailnejšiu argumentáciu, treba konštatovať, že autorov prístup je podložený legitímnym vedeckým analytickým prístupom a že ďalšie podrobnejšie analýzy na parciálne témy už publikoval vo viacerých svojich štúdiách, pričom na ne odkazuje v poznámkovom aparáte. (Predpokladám, že v predloženom knižnom vydaní vedeckej monografie formálne upravenej pre širšiu verejnosť mal vydavateľ záujem striktne limitovať rozsah textu i poznámkového aparátu.) Pri rozsiahlejšom vydaní by bolo zaujímavé napr. doplniť analyzované literárne stereotypné obrazy Židov a Rómov v spojitosti s modelmi mužskosti a ženskosti v slovenskej beletrii o porovnanie s tými, ktoré sa vyskytovali v slovenskej ľudovej tvorbe, ako ich dávnejšie analyzovala vo svojich prácach etnologička Eva Krekovičová.²

Okrem vedeckého prínosu musím zdôrazniť aktuálnosť a dôležitosť výskumu problematiky predloženej práce, rovnako ako jej potenciál pri príprave študentov i popularizácii vo verejnosti. M. Szabó vysvetľuje a ilustráciami názorne ukazuje formy a mechanizmy, ako sa prostredníctvom umeleckej literatúry a iných médií formujú a šíria rasové a rodové stereotypy, vykresľujúce obraz nepriateľa. Ako historik zároveň dokáže odhaliť, ako tento nástroj vedela využiť propaganda a prax nedemokratických režimov zhora, ale tiež ako sa vášne vyvolané negatívnymi mediálnymi obrazmi stali rozbuškou protižidovských útokov a výtržností (napr. film *Žid Süß* na Slovensku pri jeho premietaní na prelome rokov 1940 a 1941).

Za prínos práce M. Szabóa nepokladám teda len nové prístupy a výsledky vedeckej analýzy, ale jeho odhaľovanie koreňov rasových, rodových a nacionalistických predsudkov – ktoré autor označil ako „premisu moderného rasizmu“ (s. 15) – a to naprieč kultúrami a dvomi storočiami s dosahom na súčasnosť. M. Szabó pritom správne upozorňuje, že moderný antisemitizmus zostáva súčasťou rasizmu, avšak staronové rasovo sexistické negatívne stereotypy nie sú len

---

¹ GARAJ, Patrik. Antisemitské kliše u Podjavorinskej? Historik Miloslav Szabó o tom, ako rasistické stereotypy prenikajú do literatúry. In Denník N, 7. 4. 2022, <https://dennikn.sk/2800875/antisemitske-klise-u-podjavorinskej-historik-miloslav-szabo-o-tom-ako-rasisticke-stereotypy-prenikaju-do-literatury/>

² KREKOVIČOVÁ, Eva. Medzi toleranciou a bariérami: Obraz Rómov a Židov v slovenskom folklóre. Bratislava, Academic Electronic Press, 1999.

antisemitické, ale sú namierené aj proti iným rasám. (21) Poukazovaním na súčasné paralely presvedčivo dokazuje, že tieto negatívne stereotypy sú naďalej hlboko zakorenené a reprodukované v kultúre. Podčiarkuje, že dôležitú – a pre radikalizáciu nebezpečnú – úlohu zohrávajú silné negatívne emócie, ktoré boli vyvolané rasovo-etnickými predsudkami, umne prepojenými s rodovými stereotypmi a pocitom údajného ohrozenia. Argumentuje, že sexistické a rasistické obrazy vyvolávajúce hnus a nenávisť sa stali predpokladom vzniku diskriminačných postupov v minulosti a majú tento negatívny potenciál aj v súčasnosti. V závere M. Szabó podčiarkuje, že na jednej strane „Literárny antisemitizmus – a všeobecne literárny rasizmus – si nesmieme zamieňať s ideológiou a propagandou totalitných strán a hnutí, i keď sa na dobových diskurzoch podieľajú.“ Jeho nebezpečný potenciál však trvá: „emócie hnusu a nenávisti spolu so svojimi rasisticky a sexisticky zdeformovanými objektami vrhajú tieň i na súčasnú literatúru a kolektívu pamät“ (s. 157). Dôkladná inovatívna analýza, ktorú aplikuje M. Szabó, predstavuje nielen metodologický impulz pre ďalší podobný výskum, ale dôležitú cestu na odhaľovanie a prekonávanie rasových a rodových stereotypov v každodennom živote.

Z uvedených dôvodov odporúčam habilitačnú prácu uznať ako habilitačný spis a po úspešnom habilitačnom konaní udeliť jej autorovi Mgr. Miloslavovi Szabóovi, PhD. **vedecko-pedagogickú hodnosť docent v odbore Slovenské dejiny.**

Mgr. Gabriela Dudeková Kováčová, PhD.

(Historický ústav SAV, Bratislava)

V Bratislave, 30. 9. 2023